

מאג'ין

ירחון
לספרות

כרך ס"ו
גיליון מס' 3
שבט-אדר א'
תשנ"ב
ינואר-פברואר
1992
מחיר: 14 ש"ח

אפוקליפסה קיבוצית — עיון בינו'אורי

הרומאן הסידרתי "אגדות המקום" לצבי לוח

יפה ברלוביץ'

בסמכותו ובדאגתו לשבט, הוא נוטל עליו תפקיד נוסף (או אפילו ייעוד). ליעוד זה הוא קורא "מספר השבט", כשהוא טורח לספר ללא ליאות את תולדות המקום כ"אגדה" ואת האבות-המייסדים כ"נפילים". מאידך, אין הוא טורח לספר זאת בפני הקהילה כולה, אלא אך ורק בפני מקורביו; כלומר, הבנים ובני-הבנים של המייסדים.

גם גישה זו אינה מקרית. אמנם פה ושם הוא מנסה לספר לחדשים, אבל אלה מעוררים בו אך דחייה. הם זרים. הם אחרים. הם לא "משלו". לפיכך נראה לו שמורשת המייסדים לא רק שאינה נוגעת להם ואינה אומרת להם דבר, אלא בשמעם אותה הם גם מפחיתים מגדולתה. יאיר מפתח גם תיאוריות לגבי הקניית המיתוס. הוא טוען, למשל, כנגד כל יוזמה של העלאת הסיפורים על הכתב, ושימורם כחומר ארכיוני (לרבות תמונות ודוקומנטים היסטוריים). עבורו המיתוס המקומי הוא אך ורק בעל-פה, כלומר: סיפור פנים-שבטי המתאפיין לא רק במלה המדוברת ובתכניה, אלא גם בדרך מסירתה המסוימת, המלווה, על פיו, ב"נעימה מתאימה", "צחוק טוב" ו"דיבורים חמים". נימוקו הוא, כמובן, כי יש לשמור על חיות החומר, כיוון שאיסופו בארכיון הוא למעשה קבורתו. תיאוריה זו היא אולי מלבבת, אבל בדיעבד היא מרחיקה את מורשת המיתוס מכל נגישות של חברים שאינם מקורבים ליאיר ולשבט המייסדים, והופכת אותה

של כשולן צבאי ומדיני (שלא לדבר על שכול לאומי), מביא יפתח עמית לקיבוץ חברה ערבייה, לבלות עימו את החודשים האחרונים לפני גיוסו לצבא (כאן ניתן ביטוי מבהיל לדיאלקטיקה הישראלית: מצד אחד יחסי קירבה עם נערה ערבייה אותה פגש בסמינר לאחווה עמים של התנועה הקיבוצית, ומצד שני — אימון מאסיבי שלו להעלאת הכושר, כדי להתקבל ליחידה קרבית נבחרת). בואה של הנערה, ויותר מזה אי-התחשבותו של הצעיר בדעת-הקהל הקיבוצית ("כאן ביתי הפרטי... ולכאן אני רוצה להביא את נעתי הפרטית, ואיש לא יכול להגיד לי מה לעשות ואת מי לאהוב ואיפה"), מזעזעים את איוונה הרופף של אותה חברה. תיבת פנדורה הבין-אישית נפערת, כשהיא חושפת את חלייו של המקום — הן מההבט הקהילתי-חברי, והן מההבט הרעיוני המוסרי.

במרכז הסכסוך עומדות שתי משפחות (שלמעשה נותייצגות כשני שבטים):² משפחת סגל (שאביה — שלמה סגל, נמנה עם ששת אבות המייסדים); ומשפחת צביון, שהגיעה לקיבוץ בראשית שנות השבעים משכונה דרומית בתל-אביב, ובראותה כי טוב עודדה אחריה קרובי משפחה נוספים.

יאיר סגל אינו סתם ותיק הנמנה עם בני המייסדים; יאיר סגל הוא הבן הבכור של הקיבוץ, בנו של המייסד-המנהיג שלמה סגל, ומעין מנהיג-לא-מוכתר בפני עצמו.

ספרו של צבי לוח "מכאן ועד היכן" (עקד, 1990), הוא ספר שישי ברומאן הסידרתי שלו "אגדות המקום".¹ המקום הוא קיבוץ ותיק בעמק-הירדן, ולפי הדיווח שהתקבל עד כה, ניתן היה להתוודע אל מציאות קיבוץ זה, לא רק בעשורים האחרונים שלו (הספר הראשון בסדרה התפרסם ב-1972), אלא גם אל תולדותיו הראשונים, מייסדיו, ממשיכיו, וגלגוליו זה למעלה משבעים שנה.

תחושה קשה זו של חילופי-עתים מעמידה בספר זה שתי פרשיות: פרשיית-המקום המספרת את סיפורה של החברה הקיבוצית, ופרשיית-היחיד המגוללת את חייו של אחרון הוותיקים שבה. סמיכותן של שתי פרשיות אלה מתקשרת, אנאלוגית, בדמותו של יוסף דורי בן השמונים ושתיים, ארכיבר הקיבוץ: וכשם שדורי עורך את חשבון עולמו בהכינו עצמו לקראת אחרון ימיו, כן עורך הוא את חשבון עולמו של הקיבוץ, בהכינו חומר ארכיוני לאותו היסטוריון לעתיד-לבוא — שישחזר ויסביר-מחדש את תולדותיה של תופעה ישראלית ייחודית זו. השאלה היא כמובן: מדוע משתמע קיצו הקרוב של דורי כיישום מקביל לקיצו של הקיבוץ? את התשובה ניתן למצוא באותה השתלחות וזעמת של מגור חברי, המכריז על "מרד" באיימו לפורר את הקיבוץ כולו.

ובכן, הימים הם ימי הנסיגה מלבנון (1985), כאשר על רקע התסכול הציבורי

לקניין פרטי בלעדי להם. למותר לציין כי בכך נוצרת דיכטומיה מעמדית-תרבותית (בחברה האמורה להיות שיוויונית הן בערכיה והן בתרבותה); דיכטומיה בין חברים סוג א' (שייכי מיתוס), לבין חברים סוג ב' (דחויי מיתוס).

ואכן בני משפחת צביון שהתווספו לקיבוץ (ואשר לא ידעו – לא את המייסדים ולא את אגדותיהם), נתפסים כאזרחים סוג ב', לא רק בעיני הוותיקים אלא גם בעיני עצמם. דימוי חברתי נחות זה דבק בהם עד כדי כך, שהם מתביישים לספר מי הם.

מצד שני, מחפשים בני צביון בכל זאת ליצור קשר: אם לא קשר של חברות או תרבות, אזי לפחות קשר של שיתוף פעולה (בעבודה, בקהילה), ובספר השלישי, מעז אפילו יהושע צביון לבטא זאת. "כל מה שצריך לעשות, אנחנו נעשה ביחד יותר טוב",³ הוא מציע ליאיר סגל, "תהיה גם סמכות ותיקה, גם יוזמה חדשה". אלא שיאיר ממחר להירתע. הצעת היחד, המעמידה אותו ואת החדש בדרגת שיוויון אחת, נשמעת באחוזי כיומרנית וכמשיגת גבול. ולפיכך הוא לא רק דוחה אותו, אלא מחזיר אותו מייד למקומו הנכון. "כדאי לך להבין פעם אחת את העקרון הפשוט", הוא מסביר לו חד וחלק. "מי שעדיין איננו באגדות, לא יכול אצלנו לקפץ בראש" (שם, עמ' 92).

למעלה מעשר שנים מבליגים בני שבט צביון על עלבונם ונחיתותם, וברומאן אחרון זה הם סוף סוף מתפרצים ומורדים. במרד זה הם יוצאים נגד העקרון הדרקוני הנזכר ותובעים את שיוויונם, ולא עוד אלא שהם מעמידים את הנהגתם כאלטרנטיבה בלעדית להמשך הקיבוץ (כאילתור על דברי יאיר, אפשר לומר, שעכשיו הם קופצים ישירות לראש).

המרד של בני צביון מתפרש בשלושה ביטויים של התרסה (לאומית, כלכלית ורעיונית), המוקיעים כפצע פתוח את אותו עלבון צורב כנגד – "זכות-אבות", "ייחוס" ו"ותק".

ההתרסה בסימן הלאומי פורצת, כזכור, כתגובה לאירוח הנערה הערבייה; או כפי שהם טוענים: "לא באנו הנה כדי לחיות שוב עם גויים למיניהם, אלא

כדי להיבדל מהם... ולחיות בין יהודים כיהודים עצמאיים"; אלא שהזעם הנלווה מחסל חשבונות לא רק עם הבנים (כאן יפתח), אלא גם עם הוריהם והחינוך הקיבוצי שלהם: "למה דווקא הוא? כי נדמה לו שלאחד כמוהו במקום הזה לא יאמר איש מה יעשה... כי חינכו אותו שהוא מלח הארץ, בחיר, שמותר לו לזלזל בוולתו... לא יבוא ולא יהיה! גם אנחנו בעלי זכויות מלאות, וזכותנו לומר: לא!" (שם, עמ' 45). גם ההתרסה הכלכלית יוצאת כנגד המשפחות הוותיקות, שבהתנשאותן הביאו למדיניות משקית כושלת בקיבוץ, דהיינו: אבטלה סמויה, חוסר התייעלות, בזבוז והסתבכות בהלוואות ללא יכולת להחזיר.

החטא הקדמון, שהוא אבי אבות הכשלון הקיבוצי העכשווי, הם האבות הראשונים עצמם

משפחת צביון שמציגה את עצמה כמשפחת עובדים חרוצים (בלי אידיאולוגיות ובלי ערכי מוסר סוציאליסטים), מתריעה על הוותיק כבטלן לעומת החדש כיעיל ומסור: "תבדוק בעצמך יוסף, תבדוק במשפחות הוותיקות, מה עושים צאצאיהן שלהן. רובם עזבו, השאירו עלינו את הזקנים שלהם והלכו לעשות חיים בערים הגדולות. המעטים שלא עזבו – מה הם תורמים? תבדוק טוב! אפילו בענף היוקרה, הפלחה – מי עובד ממש? ... ומי מסתובב ומדבר הרבה? ... לבדוק עוד, אם אתה רוצה. במפעל הפלאסטיקה... שלא הזמינו חומרי-גלם בגלל הגירעונות, מה עושים שם כולם? ... ובבתי-הילדים, כמה מטפלות יש על קבוצת-ילדים קטנה?" (עמ' 65).

אלא שכל אלה, מסתבר, גם הם רק פועל יוצא של חטא קדמון. והחטא הקדמון שהוא אבי אבות הכשלון הקיבוצי העכשווי, הם האבות הראשונים עצמם: "צריך ללחום – ונגד מי? ... במייסדים, שהם האשמים... כן, הם בכבודם ובעצמם

בנו על חול, בלי יסודות חזקים; המציאו שיטה שהיום לא עובדת... הרי שמענו על גירעונות שמתקרבים לפשיטת רגל. איך הגענו לזה? בגלל אותה תשתית שלכם!" (עמ' 63-64). למותר לציין כי ההתרסה כנגד המייסדים והתשתית הקיבוצית, היא ממילא התרסה כנגד הרעיון כולו.

בתווך, בין שני השבטים הנאבקים (שבט צביון התוקף ושבט סגל המתגונן), ניצב זקן-המקום – יוסף דורי הארכיבר.⁴ יוסף דורי אינו אב-מייסד. הוא הגיע לקיבוץ שמונה שנים לאחר היווסדו, ועדיין, שישים וחמש שנה לאחר מכן, כולו ריגשה ורטט כאשר הוא בא לדבר במייסדים ובמפעלותיהם. מכאן סביר להניח שדורי לא רק יתן קולו לבני המייסדים, אלא יתערב נחרצות ויניח את מלוא משקלו הציבורי לטובתם; כלומר, לא רק ימשיך לאסוף ולרשום את ההיסטוריה המקומית, אלא גם יציל אותה. ולא היא. דורי מעדיף שלא להביע דיעה. הוא משקיף מהצד על רעידת-האדמה החברתית הזאת, רואה את מעשי ידיו נסחפים במפולותיה, ומסתפק אך ורק במעקב קפדני של דיווח ועדויות. בני המייסדים לא פוסקים מלעלות אליו לרגל, מבקשים את עצתו, תמיכתו, שיקול דעתו, והוא מתחפר במגדל השן הארכיוני שלו, בצדדו בשני הצדדים כאילו מעבר למקום ולזמן. התנהגות זו אומרת דרשני. מדוע יוסף דורי לא נוקט עמדה? נראה שגם דורי מצטרף לקביעתו של ספיר שאין להתעקש על אידיאות שנתבלו, ואין ללחום כנגד זמנים שדרכם לחלוף.

אם נבקש לסווג את סדרת הרומאנים לצבי לוז ("אגדות המקום") בסיווג ד'אגריסטי, אין ספק שנציגה תחת הכותרת "ספרות הקיבוץ".⁵ אלא, שצבי לוז שולל סיווג זה, כפי שהוא ביטא זאת בראיון שערכתי עימו (עלי שיח, 1988). שם הוא אמר: "התווכחתי פעם בפומבי... אם יש סוג מיוחד של 'ספרות הקיבוץ', או אין דבר כזה. המוזר היה, שאני כבן-קיבוץ שכותב סיפורים על חיי קיבוץ, שללתי את המושג 'ספרות קיבוץ'... אינני מאמין שבאותו תא קטן, הקיבוץ, למרות שהוא נבדל באירגונו החברתי, הריקמה הבסיסית של החיים והשאלות הבסיסיות של החיים הן אחרות... אני סובר שהקיבוץ הוא

טיפה של הים האנושי, ומה שיש בים יש בטיפה" (שם, עמ' 217). ברומאן האחרון ("מכאן ועד היכן"), אולי טיעון זה תופס יותר; שהרי ההתפלגות הקוטבית בין תפיסת-חיים ערכית הומאניסטית, לבין תפיסת-חיים של כדאיות ורווח, אינה רק מנת חלקן של "המקום" לעיל, אלא ממאפייניה של הציבוריות הישראלית

הניסיון להתנער מהמסגרת הקיבוצית, משתמע לא רק כהתנערות מהקיבוץ כמקום, אלא גם מהקיבוץ כזיכרון.

באשר היא. לכן אפשר לומר שההידלדלות הרעיונית-סוציאליסטית, המתוארת לעיל, היא רק עדות נוספת לטיבה של התנועה הקיבוצית שאימצה את סימניה הזעיר-בורגניים של החברה-הישראלית-המצוייה — לטוב ולרע. מאידך, אין זה אומר שהשתקפותה של החברה-הישראלית-המצויה בספרות הנכתבת בקיבוץ, הופכת את "אגדות המקום" לז'אנר מקומי אחר (ספרות אורבנית או ספרות מושבה); לפיכך, אם בכל זאת אנחנו נדרשים לסוגייה זו של סיווג ז'אנריסטי, נראה לי שאפשר להגדיר סדרה זו לא רק על פי ה"מקום", אלא על פי "ראיית העולם" שייחדה כל השנים את ספרות הקיבוץ. דהיינו: לסווגה כ"ספרות עבודה".⁶ מהו ז'אנר זה?

ובכן, במרץ 1929, בהקדמה למאסף חדש שיצא לאור בשם "ילקוט אחדות העבודה", מצביע ברל כצנלסון על תופעה ספרותית חדשה ומקורית שלא היתה כמותה בספרות העברית; תופעה שלא רק התחדשות החיים בארץ-ישראל הניבה אותה, אלא החוויה החלוצית של חיי מעש ועבודה. וכך הוא כותב שם: "המעדר והמכתב המחרשה והעיתון ניתנו כרוכים יחד בתנועת העבודה העברית בארץ-ישראל. מאמצי הגוף ומאמצי הנפש, העבודה וההגנה והמחשבה והביטוי — מילאו זה אחרי זה וסייעו זה לזה. וככה

עלה וצמח הענף הצעיר ביותר כגזע עתיק היומין של הספרות העברית: ספרות העבודה הארץ-ישראלית".

ברל כצנלסון לא העמיד תורת-ספרות סדורה לגבי מהו ז'אנר ה"עבודה", אבל מאידך הירבה להעיר (במאמרים, הרצאות ונאומים — הן כעורך "דבר" והן כעורך "עם עובד"), הערות ספרותיות העשויות להתחבר למעין "פואטיקה" פוטנציאלית לספרות-פועלים ארץ-ישראלית.⁷ תמציתה של "פואטיקה" זו מעמידה לפחות שלושה סימני-הכר מרכזיים, המייחדים ז'אנר זה: א. ספרות-פועלים היא ספרות של מהפכה-מתמדת, השואבת את חומריה התכניים והצורניים מן הספק ומן הביקורת העצמית (כלומר: לא דוגמטיות רעיוני ולא רומנטיזציה של עבודה); ב. ספרות-

יוצא, אפוא, שאם בכל זאת מחפשים המשך ל"ספרות העבודה" בתקופת המדינה, יש לחפשה במה שאמור להיות המבצר האחרון שלה, דהיינו: הקיבוץ.

פועלים היא ספרות של אמת, המנהלת שיג ושיח עם "רוח הדור", שהיא מקור ההפריה האמיתי של הספרות, ובאמצעותה היא מתעצמת ליצירת-אמת (ברל האמין כי "רוח הדור" תמשיך להוביל גם הלאה, עם אותם עיקרים ציונים-סוציאליסטים שהזינו את האקלים הרעיוני-חברתי בשנות ה-30 וה-40); ג. ספרות-פועלים חיה באופן אינטנסיבי את זיכרונות-העם לדורותיו, כאשר זיכרון-הדורות הקולקטיבי מתייצג בביטוי הספרותי של המציאות הקיימת ("כי בעומק הזיכרון של האומה — חוסנה"). עד כאן תיאור-המודל של ברל, והשאלה היא: באיזו מידה נענית הספרות הארץ-ישראלית (ולאחר מכן — הישראלית) למודל ז'אנריסטי זה? עד הקמת המדינה, היענותם של

סופרים (בעלי זיקה אל המחנה הציוני-סוציאליסטי), אל מודל "העבודה" היתה מובנת מאליה.

אלא ששנות ה-50 מציננות גם את ראשית המהפך באקלים החברתי (מטרומדינה למדינה), עם החלתה של המדיניות הממלכתית. כידוע, בחר בן-גוריון לעצב את פני המדינה הצעירה בחותם חדש

השאלה היא: באיזו מידה נענית הספרות הארץ-ישראלית (ולאחר מכן — הישראלית) למודל של ספרות פועלים?

שלא ידעה עד כה — חותם הממלכתיות. כלומר, לא רק על פי העקרונות הציונים-סוציאליסטים שלפיהם הנהיג את תנועתו במשך כל השנים, אלא על פי מדיניות כלל-לאומית. עם בחירה זו, הולכת ומתערערת מרכזיותה של הציונות-הסוציאליסטית, ואם נוסיף על כך התפתחויות חברתיות ופוליטיות (כמו, התפרשות הקשת המקצועית והדחיקת עבודות-הכפיים לתחתית הסולם, שנות ה-60; ההתרחבות הטריטוריאלית עם כוח-עבודה זול, שנות ה-70; והעלאת רמת-החיים הישראלית, שנות ה-70 וה-80), נתודע אל התרחקות גוברת מאותה "רוח" של טרום-המדינה. שהרי באקלים החברתי של המדינה המתפתחת חלה נסיגה לא רק מערכי ה"עבודה", אלא גם מערכים כלל ציוניים (כמו, מעורבות לאומית, התנרבות ציבורית, והדגשת טובת העם על נוחיות הפרט). יוצא, אפוא, שאם בכל זאת מחפשים המשך ל"ספרות העבודה" בתקופת המדינה, יש לחפשה במה שאמור להיות המבצר האחרון שלה, דהיינו: הקיבוץ.

זאת ועוד. הניסיון להתנער מהמסגרת הקיבוצית, משתמע לא רק כהתנערות מהקיבוץ-כמקום, אלא גם מהקיבוץ-כזיכרון. עניין זה בא לידי ביטוי באנטגוניזם ההולך ומתפתח כנגד ההורים או האבות-המייסדים (מוטיב המאכלס

יצירות רבות משנות ה-60 ואילך: מיצירותיהם של צבי ארד ושמאי גלנדר ועד מאיר אגסי וישראל המאירי). מבחינה זו, אפשר לומר, אין צבי לוז הולך עם הזרם המרכזי. "אגדות המקום", שלא כמו הסיפור-הקיבוצי המצוי, מעצים את הזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי, כאשר יאיר סגל מתעקש לשנן אותו למשפחתו

המחור היה, שאני כבן-קיבוץ שכותב סיפורים על חיי קיבוץ, שללתי את המושג 'ספרות קיבוץ'

ולשלוחותיה. עם זאת, אין יאיר סגל משנן את אגדות-המקום כתורת חיים שעיקרה מחייבים את ההווה. יאיר סגל (כבן הדור השני) מספר את אגדות-המקום (לבני הדור השלישי), כמורשת של-במקום (במקום האידאולוגיה שאינה רלוונטית עוד). לפיכך, אין תימה שאי-רלוונטיות זו ערשה את הגיבורים של לוז משוחררים מכל לבטים או התייחסות (בניגוד, למשל, לגיבוריהם המתייסרים של שחם, עוז ובן-אהרון).

עד כאן לגבי שלושת הרומאנים הראשונים בסדרה. לגבי האחרונים יש להסב את תשומת-הלב לעובדה כי הם חורגים מההערכות שתיארנו לעיל: כך הרומאן "נפשו בכפר" וכך "מכאן ועד היכן". ברומאנים אלה יוצא לוז מהמסגרת המכונסת של החמולה הקיבוצית, כשהוא פונה לשאת ולתת עם "הקהילה" כולה. ב"נפשו בכפר" – מעורבת הקהילה בדיון היסטורי (קבר ישן ועלום שנמצא בשטח הקיבוץ מימיו הראשונים); וברומאן האחרון – נחשפת הקהילה לאותו מאבק כוחני על הנהגת הקיבוץ ועתידו, כפי שדרנו לעיל. למותר לציין, שכאשר שבה הקהילה ונוכחת במרכז התמונה, שבים לתפקד כל סימני-התרבות הייחודיים שלה.⁸

עניין נוסף ששב לתפקד במרכז התמונה (ולא היה קודם לכן), הוא השיג ושיח עם ערכי העבודה הישנים. ב"נפשו בכפר", מתנהל שיג ושיח זה על ידי שבע נפשות

מייצגות בקיבוץ, שכל אחת מהן מעמתת את עצמה ואת ערכיה העכשוויים עם הראשונים, ועם ערכיהם (באמצעות אותו חלץ שאלו נתנון, שהתאבד, וקברו – שהיה הקבר הראשון). ב"מכאן ועד היכן", מתקבל עימות יותר אגרסיבי כאשר תקיפתו של שבט צביון את הנחות-היסוד, מעוררת את בני-המייסדים לבדוק את הערכים-דאז בכלים של זמננו ולהחזיר מלחמה שצרה.

בעימותים אלה עם העבר, נשמעות פה ושם גם הערות מפתיעות בתפיסתן, הערות, שיש בהן לרעתי, כדי להפקיע ולעורר את החשיבה הקיבוצית הקונבנציונאלית מהדפוסים המקובלים עליה. ב"נפשו בכפר", מתקבלת הערה זו בדבריו של המזכיר (אבנר עמית), המעלה את האפשרות שההירואיזם ההתיישבותי של הקיבוץ, ראשיתו לא בחלום אלא בהתאבדות; וכך הוא מתבטא שם: "בהליכתי תחת עצים שחורים, מרשרשים בלי רוח... נתפסתי לפתע ברפיון... אותו רגע חששתי משום מה, שהכול אינו כפי שהוא נראה, ואפילו קצב המעשים המתחדשים והגורפים אותנו בהיסח הדעת מיום ליום (מדובר בבניית פרוייקט שכונתי חדש בקיבוץ – י.ב.), אינו מכסה על איזה פירכה. רק מסווה אותה. עד שפתאום קורה משהו, כמו חיסול קבר ישן מלפני יותר מיובל שנים, שמאיים עלינו להפריך אותנו מעיקרנו. כיצד מופרכים אנו?" (שם, עמ' 50).

בראיון עם צבי לוז, שאלתיו לגבי קטע זה: "האם הגילוי המקרי הזה של קבר המתאבד מימיה הראשונים של הקבוצה, יש בו כדי לזעזע את כל שמונים שנות הקיבוץ? האם שמונים שנים אלו עדיין לא הביאו אותנו להשתרשות טוטאלית בארץ הזאת, כך שכל 'פירכה', כמו חיסול קבר ישן, מאיימת 'להפריך אותנו מעיקרנו'?" על כך ענה לוז: "מעדיף אני להשאיר סימן שאלה. אומר רק, שאם פרשה גדולה מתחילה בהתאבדות, כמו פרשת ההתיישבות בדגניה – כפי שאירע בהיסטוריה וכפי שמסופר בספרי – יש לשאול עליה שאלות קשות. מדובר בפרשה מופלאה, באם-הקבוצות, בשנים ראשונות לייסודה – אבל זו גם פרשה

המתחילה בהתאבדות, ויכול להיות שהיו בה גם כוחות סמויים, המחלחלים מתחת לפני השטח עד היום, העלולים להפריך אותנו מעיקרנו. אני אומר זאת בסימן שאלה: יכול להיות! קטן אני ואינני חצוף עד כדי להשיב על השאלה עצמה" (עלי שיח, 1988, עמ' 218).

ההערה השנייה מובאת ב"מכאן ועד היכן", בפיו של יוסף דורי הישיש. אומר יוסף דורי: "תפסוני 'השאלות הגדולות' ושאפתי להקדיש את חיי לבירורן; אך מיהרתי להקריבן מרצון ובהחלטה חופשית, על 'מזבח הציונות והעבודה', ונראה היה לי שנים ארוכות כי עצם המקום הזה הוא תשובה לשאלות. ואילו הוויות העולם שעזבתי אחר גבי לא הסכימו כביכול להיעזב ממני, אלא חזרו אלי בויקנתי בתוקף מחודש... והן

שני הרומאנים האחרונים בסדרה עוסקים בדיעבד באותו עניין: האב-הקיבוצי כקורבן מקומי.

אוחזות בי בשתי ידיים: בידי התימהון שבי, ההולך וגדל" (שם, עמ' 94). מוידוי זה, ניתן סוף סוף להבין מה פשר הריחוק שתופס דורי לגבי אירועי העכשיו. גם קודם לכן, וגם כאן הוא מסביר את הלכיה-הנפש האוחזים בו – כתימהון; אלא שלאור דברים אחרונים אלה, מתקבל התימהון דווקא כהתפכחות. הכיצד? ובכן, במשך שנים "נראה" היה לדורי כי הקיבוץ מהווה תשובה ל"שאלות הגדולות" להן רצה להקדיש את חייו, ומכאן ההקרבה שהוא הקריב על "מזבח הציונות והעבודה". עכשיו, בסוף חייו, הוא מבין, שגם אם עקד את עצמו מרצונו, על מזבח הקיבוץ, קורבנו לא התקבל; יתרה מזו, קורבנו היה לשווא, שהרי הקיבוץ אולי השיב לו תשובה מעשית, אבל לא תשובה קיומית-הגותית כפי שציפה. כאן לפתע, מצטייר דורי בדמות שונה לגמרי מזו שהתקבלה עד כה. כאן אין הוא עוד אותו ארכיבר כפייתי, שכל עולמו לרשום ולצרף ממצא לממצא. כאן

המקום' – היסטוריה, אידיאולוגיה, מיתוס (בדפוס).

3. "רצון טוב": הכוונה להנחות יסוד לא-מוכתבות המתבצעות מתוך רצון טוב וחופשי; כמו: רוח התרבות, איכפתיות חברתית, ומוכנות תמידית לעזרה.
4. לפי הסדרה, מתקבל, שארבעה דורות מעמידים מחזור אחד. הדור הראשון הוא בעל האידיאולוגיה הקיבוצית ומניח את הנחות היסוד שלה (שלמה סגל); הדור השני חי אותה כשהוא מתרפק עליה כמיתוס (יאיר סגל); הדור השלישי מקשיב לה, אך לא מיישם אותה (אורנה סגל-עמית); הדור הרביעי מפרך אותה, מרדע או שלא מרדע (יפתח עמית). (ראה גם גירסתו של אבנר עמית בנידון, שם עמ' 11).
5. ראה למשל: דניאל בן-נחום – "ספרות הקיבוץ, ייחוד וייעוד" הדים, 1963, חוברת כ"ח; או דויד כנעני – "הקיבוץ בסיפורת העברית", מתוך: הכתים שהיו, תל-אביב 1986, עמ' 115-197.
6. ניתן לבדוק סדרה זו גם מההבט האינרטי של "סיפור משפחה"; וראה בנידון: מ. שקד, "חוליות ושולת", תל-אביב, 1990.
7. ראה מאמרי: "ענף צעיר בגזע עתיק יומין (עיון ב"ספרות העבודה" על פי ברל כצנלסון)", עיתון 77, אפריל-מאי 1984, עמ' 21-23, 39.
8. ראה גם את מאמרי: "שלוש ארבע ולעבודה: לגלגוליו של נושא העבודה" בשירת המדינה", עיתון 77, נובמבר 1990, גל' 130, עמ' 32-35.

(מוצא המשפחה והמקום; הדגשת התכונות והגנטיקה המשפחתית; אבחנה חר-משמעית בין בני השבט המקוריים ובין אלה שהצטרפו באמצעות חיתון; הגבלות חיתון כהתאם לקוד הייחוס; עידוד ילודה; גאוות השבט וזכות-אבות). ב. תרבות שבט המוצאת את פיתוחה בשלושה עניינים: 1. המיתוס הקיבוצי (אלה הם זיכרונות מאירועים שונים בתולדות קיבוץ ואבותיו המייסדים, כפי שיאיר סגל זוכר, מעבד ומפרש אותם. סגל בונה למעשה מיתוס-יחיד משלו, אך כיוון שזיכרונותיו הפרטיים קשורים ב"מקום", כששת מתיישביו הראשונים ובמשפחותיהם, מיתוס-יחיד זה מתקבל כמייצג קולקטיבי. בהמשך, בונה סגל את המיתוס הזה גם בסיוע הזיכרונות של אחותו הצעירה מירה, ועם נפילת בנו יפתח בפעולה תגמול, גם זיכרונותיו על יפתח הופכים למיתוס הקיבוצי הכללי – בבחינת מיתוס הצבא כהמשך למיתוס ההתיישבות). 2. דרך סיפור המיתוס (מספר השבט; אמצעי המסירה המיוחדים לו, גם בנימת הסיפור וגם בשתיית הקפה הנלווית לו; הסלקטיביות שמנהיג המספר לגבי מי שראוי לשמוע את סיפורו; דרך ההתקבלות של הסיפור על ידי בני דורות שונים; המאבק עם הארכיון נגד שימור הסיפורים בכתב). 3. ההליכה לבית-הקברות הקיבוצי לפקוד את קברי המשפחה מתקבלת גם היא כחלק מתרבות השבט (אם בטכסיות המיוחדת שלו, ואם בכך שהליכה זו תמיד מעוררת לחזור ולספר את המיתוס מחדש). וכן ראה מאמרי: "אגדות

הוא איש הגות, איש "השאלות הגדולות", שהחיים תעתעו בו, ועתה הוא נשאר בלי אידיאולוגיה ובלי הגות.

לאור האמור לעיל, נראה, כי שני רומאנים אלה עוסקים בדיעבד באותו עניין: עניינו של האב-הקיבוצי כקורבן מקומי. שהרי שני קורבנות אלה הם בני דור אחד, אלא שעקידתם מתבצעת משני צידי הקשת ההיסטורית: שאלו נתנוזן המתאבד – הוא קורבן מראשית הקיבוץ, ואילו יוסף דורי הולך לעולמו – הוא הקורבן של סוף הקיבוץ הישן (או סוף הסיבוב הראשון). כך או כך, אין הבלד ביניהם. גם זה וגם זה, התלבטו בשאלות הגדולות. גם זה וגם זה ציפו מהקיבוץ תשובות רוחניות בסימן של תובנות רוחניות בסימן של תובנות פילוסופיות. וגם זה וגם זה תפסו את הקיבוץ לא רק כפתרון לאומי צר, אלא כפתרון הומאניסטי כללי. האם זוהי הבשורה המוצעת לקיבוץ לקראת הסיבוב השני? האם לפיה צריך להיערך בדק-הבית החדש? אני מסיימת ב"אולי", כיוון שלח, כמו הגיבורים שלו, רק שואל שאלות ולא משיב תשובות. מאידך, אין ספק שהערות ייחודיות ועקרוניות אלה, פותחות פתח לחשיבה אמיצה יותר על מהותנו כאן ועל מקומנו כאן; כשהן ממשמעות רטרואקטיבית את הסדרה כולה, בהחזירה אותה (ולא רק בעיון שבה) אל הפואטיקה הנשכחת של "ספרות העבודה".

הערות:

1. חמשת הרומאנים הקודמים הם: "אגדות המקום" (1972), "סוכב הולך" (1975), "גל חוזר" (1977), "הצטלבות" (1982), "נפשו בכפור" (1985).
2. י. טלמון-גרבר במחקרה הסוציולוגי "יחיד וחברה בקיבוץ" (ירושלים, 1970), מצביעה על המעבר מ"עדה" ל"קהילה", כפועל יוצא מהשינויים הרעיוניים בתפיסת הזיקה שבין יחיד-חברה. אצל לוח המעבר הוא לא מעדה לקהילה, אלא מעדה לשבט. שבטיות זו אינה רק תיאור ספרותי מטאפורי, אלא היא מקיפה סימני-הכר אנתרופולוגיים מובהקים, כמו: א. התארגנות המבנה השבטי

אביגדור סטמצקי – ללא שם. 1974. טכניקה מעורבת. 50x70 ס"מ.